

УДК 811.161.3

СТРУКТУРНА-СІНТАКСІЧНЫЯ МАДЫФІКАЦЫІ БЕЛАРУСКАЙ МОВЫ: ПРЫНЦЫПЫ СІСТЭМАТЫЗАЦЫІ

Чайка Наталля Уладзіміраўна

прафесар кафедры беларускага мовазнаўства ўстановы адукацыі
“Беларускі дзяржаўны педагагічны ўніверсітэт імя Максіма Танка”;

доктар філалагічных навук, дацэнт
(г. Мінск, Беларусь)

Развіццё сінтаксічнай сістэмы беларускай мовы на сучасным этапе выклікала значнае пашырэнне адзінак дынамічнага сінтаксісу: канструкцый з эліпсісам дзеяслова, парцэляваных канструкцый, канструкцый з імпліцытнай семантыкай, з сінтаксічнай рэдукцыяй і кампрэсіяй, вытворных канструк-

цый, падпарадкаваных універсальным філасофскім законам актуалізацыі неабходнай інфармацыі. Антрапацэнтрычны характар сучасных моўных працэсаў выклікаў тэндэнцыю да ўдасканалення механізмаў рэгулявання моўнай сістэмы, што паўплывала на карэляцыю паміж развіццём мыслення і матэрыяльнымі сродкамі яго выражэння. У сувязі з гэтым тыпалагічнае апісанне адзінак дынамічнага сінтаксісу з выяўленнем спецыфікі моўных з’яў і заканамернасцей іх функцыянавання стала адным з прыярытэтных напрамкаў айчыннага і замежнага мовазнаўства. Гэту працу ў поўным аб’ёме магчыма ажыццявіць толькі з дапамогай вытлумачальнага патэнцыялу тыпалагічнай характарыстыкі аб’екта і метадалогіі, якая выяўляе сутнасць і прыроду сінтаксічнай з’явы.

Адным са складаных і актуальных пытанняў сучаснага дынамічнага сінтаксісу з’яўляецца кваліфікацыя і класіфікацыя структурна-сінтаксічных мадыфікацый беларускай мовы. На сённяшні дзень пытанне пра варыянтныя формы сказаў вырашаліся ў межах розных сінтаксічных напрамкаў – логіка-граматычнага [1; 2], псіхалагічнага [3; 4], структурнага [5; 6], семантычнага [7; 8], функцыянальнага [9; 10]. Стракатасць і супярэчлівасць канцэпцый сведчаць пра неабходнасць якасна новага падыходу да аналізу з’яў дынамічнага сінтаксісу, які адпавядаў бы накіраванасці і увазе пазнання новага часу, адлюстроўваў сутнасць сінтаксічных з’яў і заканамернасці іх функцыянавання з улікам антрапацэнтрычнага характару сінтаксічных працэсаў.

Найбольш мэтазгодным і прадуктыўным лічым сінхронны тыпалагічны аналіз з’яў у сінтаксічнай сістэме беларускай мовы. Актуальнасць падобнага аналізу абумоўлена адсутнасцю ў лінгвістычнай літаратуры канцэптualaнага апісання структурна-сінтаксічных мадыфікацый у сучаснай беларускай мове з вызначэннем тэарэтычных асноў і метадалагічных прынцыпаў іх даследавання. Важна выявіць кваліфікацыйныя, класіфікацыйныя і сістэмаўтваральныя параметры для аналізу і ўпарадкавання эліптычных канструкцый. Такі падыход дазволіць характарызаваць варыянты сінтаксічных канструкцый не па аналогіі з моўнымі, а ў адпаведнасці са спосабамі эксплікацыі структурных, семантычных і прэдыкатыўных катэгорый дзеяслова, зрабіць класіфікацыю непарэднага сказаў і іх кампенсаторных сродкаў.

Сказанае вышэй указвае на неабходнасць пабудоваць кампенсаторную сінтаксічную тыпалогію структурна-сінтаксічных мадыфікацый у сінтаксічнай сістэме сучаснай беларускай літаратурнай мовы, распрацаваць тэарэтычныя асновы кампенсаторнай сінтаксічнай тыпалогіі, вылучыць структурныя тыпы мадыфікацый, устанавіць іх частотнасць і прадуктыўнасць, выявіць структурна-семантычныя мадэлі і схемы.

Актуальнасць падобнага даследавання абумоўлена неабходнасцю стварэння новага напрамку ў пабудове функцыянальных сінтаксічных тыпалогій – кам-

пенсаторнага, распрацоўкі канцэпцыі сінхроннага тыпалагічнага даследавання структурна-сінтаксічных мадыфікацый беларускай мовы на аснове кампенсаторнай прыкметы, верыфікацыі тэарэтычных асноў кампенсаторнай сінтаксічнай тыпалогіі для аналізу і сістэматызацыі мадыфікаваных канструкцый.

Для класіфікацыі структурна-сінтаксічных мадыфікацый у беларускай мове намі выкарыстоўваліся фактары сістэматызацыі – *структурныя*: рэгулююцца кампенсаторная функцыя дэтэрмінаваных членаў сказа, адасобленых акалічнасцей, кампанентаў складанага сказа і складанага сінтаксічнага цэлага (пры маркіроўцы значэнняў тэмпаральнасці), звароткаў; тарцэляваных і ўстаўных канструкцый (пры маркіроўцы значэнняў мадальнасці і персанальнасці), *структурна-сэнсавыя*: пры маркіроўцы значэнняў тэмпаральнасці абумоўліваецца кампенсаторная функцыя часціц і лексічных сродкаў, маркіроўка значэнняў персанальнасці эксплікуецца лексічнымі сродкамі – асабовымі займеннікамі або ўласнымі ці агульнымі назовамі; *фармальна-граматычныя*: забяспечваюць маркіроўку значэнняў мадальнасці з выкарыстаннем марфалагічных сродкаў: формаўтваральных часціц, якія ўказваюць на значэнне асобы, безасабова-прэдыкатыўных прыслоўяў, дапаўненняў; *семантычнай імплікацыі*: спосабам пераемнасці кампанентаў аб'ектна-суб'ектнага тыпу ў структуры складанага сказа або складанага сінтаксічнага цэлага рэгулююцца значэнні персанальнасці; *аднамогай сінтаксічнага паралелізму* маркіруюцца значэнні тэмпаральнасці на аснове сінтаксічнай і граматычнай аднапланавасці кампанентаў, што ахопліваюць паратаксічную сінтаксічную сувязь (аднародныя выказнікі і часціцы складаных канструкцый). У структуры складанага сказа або звышфразавага адзінства спосабам кампенсацыі значэння персанальнасці выступае сінтаксічны паралелізм.

У аснове тыпалогіі структурна-сінтаксічных мадыфікацый ляжыць кампенсаторная прыкмета – новае паняцце, што характарызуе механізм замяшчэння ў іх структурна-семантычных і прэдыкатыўных значэнняў. Кампенсаторнай прыкметце ўдасцівы ўніверсальнасць – маштаб ахопу сінтаксічных з'яў; кваліфікацыйны характар – адсутнасць карэляцыйнай апазіцыі; інтэгральная функцыя – адольнасць аб'ядноўваць сінтаксічныя адзінкі ў класы на аснове спосабаў і сродкаў кампенсацыі сэнсу.

Кампенсаторная прыкмета ўключае кампаненты сінтаксічнага, семантычнага, марфалагічнага, лексічнага ўзроўняў. Функцыянальная прыналежнасць гэтых адзінак залежыць ад аб'екта маркіроўкі – семантыкі або прэдыкатыўных значэнняў эліпсаваных канструкцый. У залежнасці ад функцыянальнага дыяпазону кампенсаторныя кампаненты падзяляюцца на канстантныя; монафункцыянальныя; поліфункцыянальныя.

На аснове распрацаванай метадалогіі намі вылучаны механізмы рэгулявання кампенсаторнай функцыі кампанентаў структурна-сінтаксічных

мадыфікацый: структурна-сэнсавыя, сэнсавыя, фармальныя, актуалізацыйныя, інтэрпрэтацыйныя. Структурна-сэнсавыя моўныя механізмы забяспечваюць кампенсаторную функцыю прэдыкатыўных частак у структуры поліпрэдыкатыўнай сінтаксічнай адзінкі, кампанентаў ускладненых сінтаксічных адзінак на аснове разгортвання, пашырэння іх сінтаксічных пазіцый. Сэнсавыя моўныя механізмы рэгламентуюць замяшчэнне эліпсаванага кампанента функцыянальна тоесным у структуры сказа і звышфразавага адзінства; вызначаюць дыяпазон функцый словаформ у парадыме структурна-сінтаксічных мадыфікацый з імпліцытнай семантыкай. Фармалізацыя рэгулюе арганізацыю семантычных тыпаў адзінак дынамічнага сінтаксісу ў адпаведныя мадэлі і схемы. Актуалізацыя абумоўлівае эксплікацыю прэдыкатыўных значэнняў сродкамі сінтаксічнага, марфалагічнага, лексічнага ўзр’юўняў спосабам імплікацыі і пераемнасці кампанентаў. Інтэрпрэтацыя ўстанаўлівае фактары ідэнтыфікацыі семантычнай і сінтаксічнай функцый словаформы ў парадыме структурна-сінтаксічных мадыфікацый.

Літаратура

1. Греч, Н. И. Практическая русская грамматика / Н. И. Греч. – 2-е изд., испр. – СПб. : Тип. изд., 1834. – 2, VIII, 526 с.
2. Буслаев, Ф. И. Историческая грамматика русского языка : в 2 ч. / Ф. И. Буслаев. – 5-е изд. – М. : Кн. магазин насл. бр. Салгирских, 1881. – Ч. 2. – 394 с.
3. Дубовцева, Т. Ф. Семантизация эллиптических конструкций как условие их функционирования в диалоге (на материале английских, немецких и русских драматических произведений) / Т. Ф. Дубовцева // Взаимодействие социальных и структурных факторов в языке и речи : сб. ст. / Саратов ун-т ; редкол. : Л. И. Баранникова (отв. ред.) [и др.]. – Саратов, 1988. – С. 79–84.
4. Назаров, А. Н. К вопросу о выделении неполных предложений в особый грамматический тип / А. Н. Назаров // Вопросы синтаксиса и стилистики русского литературного языка : тр. III–IV конф. кат. рус. яз. пед. ин-тов Поволжья (1959–1960) / Куйбышевск. гос. пед. ин-т ; редкол. : А. Ф. Ефремов [и др.]. – Куйбышев, 1963. – С. 88–97.
5. Harma, J. Sur l'omission du verbe et sa recuperabilité en français / J. Harma // Actes du 9e Congrès des romanistes scandinaves, Helsinki, 13–17 aout 1984. – Helsinki, 1986. – P. 125–146.
6. Wiśniewski, M. Przegląd równoważników zdania znamiennej dla współczesnej polszczyzny / M. Wiśniewski // Acta Univ. Nicolai Copernici. Nauki Humanistyczno-społecz. Filologia Polska. – Toruń, 1995. – Т. 46. – S. 115–150.
7. Мухин, А. М. Структура предложений и их модели / А. М. Мухин. – Л. : Наука, Ленингр. отд-ние, 1968. – 230 с.
8. Колосова, Т. А. Русские сложные предложения асимметричной структуры / Т. А. Колосова. – Воронеж : Изд-во Воронеж. ун-та, 1980. – 164 с.
9. Лекант, П. А. К проблеме неполных предложений в русском языке / П. А. Лекант // Учен. зап. / Моск. обл. пед. ин-т. – М., 1963. – Т. 139, вып. 9 : Русский язык и литература. – С. 43–49.
10. Золотова, Г. А. Очерк функционального синтаксиса русского языка / Г. А. Золотова. – М. : Наука, 1973. – 351 с.